

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 25, 2007.

ЧЕРНОГОРСКАЯ АКАДЕМИЯ НАУК И ИСКУССТВ
ГЛАСНИК ОТДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 25, 2007.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE DEPARTMENT OF ARTS, 25, 2007.

UDK 316.662-055.2

331.1-055.2

305-055.2

Божо ЋОРИЋ

ГЕНЕРИЧКА И МАРКИРАНА ФОРМА НАЗИВА ЗА ЗВАЊА, ЗАНИМАЊА И ТИТУЛЕ ЖЕНСКОГ ПОЛА

0. Широка употреба – условно речено – „мушких” назива звања, занимања, титула, дужности и сл. за лица женског пола оцењује се у неким круговима као *сексистичка*, односно као вид неравноправности, неједнакости, дискриминације према женама. Оваква оцена није нова, нити је карактеристична само за словенске језике. Још пре више од две деценије публикована је књига индикативног назива – *Das Deutsche als Männersprache* (Пуш 1984). А у вези са овом темом и атмосфером око ње илустративан је и наслов чланка, објављеног у једној новијој бугарској публикацији, који гласи: *Жените на „мъжка” територия* (Жене на „мушкој” територији). Чланак је посвећен појавама „језичког андроцентризма” и „говорног сексизма” (Пројкова 2004).

У расправама које се тренутно воде у српским медијима на једној страни доминира следећа теза: називи типа *доцент*, *стручњак*, *граматичар*, *уредник*, *спикер* итд. нису маркирани, неутрални су у погледу пола и не могу, као такви, бити потврда језичке дискриминације, тј. ти називи имају *генеричку функцију*.¹ Друга страна, међутим, одбацује ову тезу следећом тврдњом: граматике су писали мушкарци, они су прописали правило, то правило је давало одређене резултате, а онда се ти резултати припишу структури језика. Тачно јесте да су већину граматика, на српскохрватском језичком простору, писали мушкарци. Поставља се, ипак, питање да ли би било друкчије да је било обрнуто, тј. да су граматике писале граматичарке. У

¹ Који имплицирају и мушко и женско.

колективу аутора *Хрватске граматике* нашле су се четири жене, па ипак правила у овој сфери нису мењана, тј. у амбивалентност назива звања, занимања, титула мушког граматичког рода није дирано (Барић и др. 1995).

Питање облика назива за занимања кад их врше жене и потреба присуства одговарајућих назива у језичкој пракси појачано је у Србији последњих месеци у оквири шире расправе која се водила и води у вези са *Законом о равноправности полова*. У одређеним друштвеним круговима у центру расправе нашла су се сасвим одређено језичко питање: могућност доследног именовања назива занимања, звања и титула за особе женског пола коришћењем творбених могућности језика (а то, у крајњој линији, значи ширење употребе *мовираног фемининума*).

Досадашња социолингвистичка истраживања показала су да се међу факторима који утичу на већу или мању употребу мовираног фемининума налазе друштвени положај жена, социокултурна средина, језичка политика, врста штампе, говорна ситуација, а међу факторима који начелно не утичу на фреквенцију „женских” форми – ниво образовања говорника, узраст и пол (Ћорић 1990, 107).²

Материјал за анализу узиман је (и узима се) из медија (првенствено штампаних, али и електронских), што је, онда, дало повода да се међу медијима, као значајним изворима и узорима језичке културе изврши одређена диференцијација. Критеријум поделе био је – фреквенција употребе генеричких и маркираних форми именовања лица у анализираној категорији. Тако су једни медији оцењени као традиционални (шира употреба генеричких форми), а други као прогресивни (шира употреба маркираних форми). Чини се, ипак, да је ова подела преурањена: и површно праћење прилика у медијима указује на висок степен шаренила.³

² Могуће је да би новија истраживања показала да чланице женских покрета, макар у одређеним језичким ситуацијама, у најновије време чешће користе мовирани фемининум него генеричку форму.

³ Често у истом тексту (чланку) аутор користи обе форме, што ћемо илустровати свежим примером из једног дневног листа: – *Портпарол суда Миленка Сливар рекла је...*

– *Портпаролка суда је изјавила...* (Политика, 3.10.2006).

Додуше, у оваквим примерима значајну улогу игра и укупни контекст: уз име које јасно казује пол особе долази генеричка, а кад име изостане – мовирани фемининум (који преузима функцију ознаке пола).

Није спорно да српски језик (као и сви други словенски језици) поседује творбене могућности за прављење полно маркираних форми, није спорно ни то да су у разним функционалним стиловима те форме присутне (нарочито у разговорном стилу), али је спорно то – до које мере језик може поднети притисак заговорникâ најшире могуће примене моционих творбених модела. Наиме, постоје у језику одређена ограничења у употреби маркираних форми. Говорићу овде управо о неким од таквих ограничења, полазећи углавном од примера који су навођени у дискусији која се води ових месеци у српским медијима, на интернету и у српској јавности уопште.

*

1. Уникатна употреба генеричке и маркиране форме

Оба члана лексичког пара *секретар/секретарица* узимају се као примери језичке дискриминације (сексизма у језику), сваки на свој начин. Занимљиво је међутим да и једну и другу лексему карактерише уникатна употреба, иако је генетска (формална) веза међу њима веома јака. Постоји сасвим јасна семантичка дистинкција међу њима, како у обиму посла, тако и у позицији у пословној и друштвеној хијерархији, али и на плану пола: секретар је немаркиран с обзиром на пол, обављају га и лица женског и лица мушког пола (чешће овог другог) и, начелно, никада се не изводи именица женског рода, односно мовирања нема. (Било је, додуше, предлога да се прихвати изведеница *секретарка*, али је одзив био слаб). Именица *секретарица*, напротив, иако творбено транспарентна, синхронно посматрано, није семантички мотивисана именицом *секретар*. (Сасвим идентичну слику даје хрватски калк *тајница: тајник*.) До које мере се очувала традиционална представа о пословима које обавља *секретарица* види се понајбоље по реакцији језика на појаву посебне врсте телефона – *телефонској секретарици*, па се каткада занемарује атрибут телефонски и просто се каже: „Ако нисам код куће, остави поруку на секретарици”. (Слична релација међу овим лексемама постоји и у другим језицима, рецимо немачком где према Sekretär стоји Sekretärin са истим семантичким дистинкцијама. Занимљиво је да је у српском именица *секретарица* потврђена још у првој половини 19. века, а у немачком почетком 20. века.)⁴ Да име-

⁴ Исп. Etymologisches Wörterbuch des Deutschen, München 72004.

ница *секретарица* има специфичну позицију показује и њена творбена структура: она доследно има суфикс *-ица*, за разлику од других именица са завршетком на *-р*, које, по правилу, имају суфикс *-ка*, односно дублетне творбене ликове типа *професрока / професорица*. Било је настојања да се уведе у употребу и облик *секретарка*, али је одзив био слаб. (Додуше, неке ТВ-станице, прозападне оријентације, за функцију коју обавља Кондолизе Рајс користе синтагму *државна секретарка*.)

Употреба назива *секретар/секретарица* с разлогом се сврставају у примере језичке дискриминације, али је немогуће, бар засад, наћи несексистично решење. Уникатну употребу и генеричке и маркиране истокорене форме произвела је њихова семантичка асиметрија узрокована социолингвистичким разлозима.⁵

2. Суженост значења маркиране форме

Генерични назив, по својој функцији, није у свим контекстима заменљив маркираном формом, ма колико она била обична и раширена. Иако, на пример, моциони пар *глумац – глумица* има дугу традицију у језику, ипак именица *глумац* задржава своју генеричку функцију у одређеним контекстима: бирање *најбољег глумца*, начелно, односи се на цело глумиште, док избор *најбоље глумице* има сужено значење.

3. Необичност гласовне структуре изведенице (неологизма)

Новину у момирању представљају облици мотивисани именица на *-лог*, чија се појава може протумачити управо као последица пуристичких настојања да се по сваку цену створе женски облици, без обзира на њихову необичност (Калођера 1981, 49).⁶ Као необични су

⁵ Нешто друкчији обим асиметрије уочавамо у лексичком пару *чистач/чистачица*. Нема сумње да је *чистачица* мотивисана именицом *чистач*, али на семантичком плану су оне несиметричне: именица *чистач*, по правилу, значи особу која чисти јавне површине (улице и сл.), а *чистачица* женску особу која ради у установама и по кућама, што говори о другачијем положају мушкараца и жена у друштву.

⁶ Исп: „Dosljednu upotrebu ženskog roda imenica koje označavaju zvanje kad ga vrši žena propisuju puristi u hrvatskoj standardnoj varijanti srpskohrvatskog dijaisistema i tako, istini za volju nenamjerno, slijede pravac koji bi ženski pokret pozdravio. Oni time sankcioniraju težnju, vrlo živu u razgovornom jeziku i koja lako ulazi u pisani standard, tako da imamo potvrda za imenice ženskog roda kao što su *atašeica*,

означени сви потенцијални ликови мовираних фемининума мотивисаних споменутих генеричким називима: *психолошкиња*, *психологиња*, *психологица*.⁷ (У једној говорној емисији на ТВ-у једна од учесница се обратила другој са – колегиница *психолошкиња*, на шта је ова реаговала констатацијом: „Можда ви јесте *психолошкиња*, али ја сам *психолог*.”) Назив *боркиња* такође је неологизам, а употребљава се у сасвим одређеној социокултурној средини: користе га представнице невладиних организација (исп. нпр. *боркиња за људска права*, *боркиња за равноправност жена* и сл.). Ова изведеница скована је по творбеном моделу који није обичан. Прво, од двосложних именица на *-а/у* ретко се и прави мовирани фемининум, а с друге стране суфиксна корелација *-а/у*: *-киња* је ретка у српском језику.

4. Појава хомонимије

Новији мовирани фемининуми се својим ликом могу каткада поклопити се већ постојећим лексемама, чиме се сужава могућност шире употребе. Присталице феминистичког покрета у српском парламенту инсистирају на лику *посланица* (према *посланик*), уз противљење друкчије оријентисаних колегиница. Наиме, *посланица* значи службену поруку владара или црквеног поглавара и стога до ове године практично није прављен мовирани лик према *посланик*. Тренутно је парламенту седе жене које себе сматрају *посланицима* и друге које себе зову и траже да им са обраћају други као *посланицама*. Као примери хомонимних форми спомињу се и: *тренерка* (женско према *тренер*, али и *спортска одећа*) *заменица/замјеница* (према *заменик/замјеник*, али и *граматички термин*), *саобраћајка* (према *саобраћајац*, али и универб од *саобраћајна несрећа*, у разговорном језику). У хрватском стандарду према називу *прометник* готово је немогућ мовирани фемининум *прометница*, будући да таква реч већ постоји за *улицу*, *цесту*. Наравно, хомонимија не мора бити препрека увођењу ових форми будући да се контекстом лако елиминишу могући неспоразуми.

месенаткинја, *суткинја* itd.” Ови примери потврђени су крајем седамдесетих година прошлог века и за то време вероватно су били веома необични. Данас углавном нису необични).

⁷ Овај последњи је најпроблематичнији. Прво, зато што се очекује аломорфна основа (исп. бог – божица, херцег – херцегинја, па би се очекивало биоложица), а друго – зато што суфикс *-ица* наводи на асоцијацију о деминуцији.

5. *Компликован изговор мовиране форме*

У ређим случајевима маркирану форму карактерише тежак изговор што је чини инфериорном у односу на генеричку форму. У дискусији се као пример наводила именица *архитекткиња*, где се додавањем суфикса доиста ствара тешко изговорљива консонантска скупина. Ово је, наравно, екстремни случај и не мора бити аргумент против мовираних фемининума уопште.

6. *Двосмисленост деривата*

И двосмисленост неких изведеница од исте основе умањује шансе за ширење мовиране форме. Тако је *министарка* – министрова жена, али и жена министар, *генералица* – генералова жена, али и жена генерал. Први назив се већ одомаћио у значењу *жена министар*, али не и ова друга. Бар засад.

7. *Неекономичност*

Залагање за доследну употребу мовираног фемининума стоји каткад у супротности са језичком економијом. У административној сфери неких социокултурних средина полна равноправност доследно је спроведена употребом моционих парова, што показује следећи пример: Академијско вijeće: 1. donosi Statut Akademije natpolovičnom većinom ukupnog broja članova; 2. bira **dekana/dekanicu** i **prodekane/prodekanice**; 3. provodi izbore za **člana/članicu** i **zamjenika/zamjenicu člana/članice** Senata Sveučilišta; 4. provodi izbore za **članove/članice** i **zamjenike/zamjenice članova/članica** 5. imenuje **predstojnike/predstojnice** odsjeka, **ročelnike/ročelnice** katedara, ispitna povjerenstva i **mentore/mentorice**; 6. razmatra i prihvaća godišnje izvješće **dekana/dekanice**; 7. predlaže **kandidate/kandidatkinje** za **rektora/ректорicu** Sveučilišta u Zagrebu. (Скинуто са интернета. Истицање моје.)

Међутим, овакви примери доследног, симетричног спровођења језичке равноправности сасвим су ретки и више служи као изузетак који потврђује правило. Да би се избегла гломазна напоредна навођења мушке и женске форме, предлажу се у писаној форми нешто краћа графичка решења типа: *декан/ка*, *декан/ица*, *пензионер/ка*, *професор/ка*, *професор/ица* и сл. И један и други начин применљив је, наравно, у текстовима, формуларима, документима и сл. У говору се симетрија постиже углавном приликом обраћања у каквим

јавним наступима: *колегинице* и *колеге*, *студенти* и *студенткиње*, *грађани* и *грађанке*, *адвокати* и *адвокаткиње* и сл.

*

Тешко је бити објективан у расправама ове врсте. Мушкарци у њима ретко учествују, а кад се то ипак деси – углавном су за статус кво. Женски део популације је благо поларизован: за сада већина жена не мисли да је у језику дискриминисана тиме што се за њих користе двојачке форме – генеричка и маркирана, док мања група жена захтева такву језичку политику која би, у највећој могућој мери, омогућила симетричну употребу назива за мушкарце и назива за жене (мовираних фемининума). За даљу расправу о овој теми кључна су, чини се, следећа три питања:

1. Нарушава ли се језички систем наглим истискивањем генеричке форме назива за лица?

2. Зашто употреба генеричке форме представља дискриминацију кад је јасно да је она заједничка за оба пола? (Зар само зато што је граматичког мушког рода?).

3. Ако је *менторица/менторка* формално и семантички зависна од назива *ментор*, зар то није већи степен зависности (па и дискриминације) од употребе амбивалентне форме?

ЛИТЕРАТУРА

Барић и др. 1995: Barić Eugenija, Lončarić Mijo, Malić Dragica, Pavešić Slavko, Peti Mirko, Zečević Vesna, Znika Marija, *Hrvatska gramatika*, Zagreb.

Бошковић 1936: Радосав Бошковић, *Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници*, Београд.

Бусман 2002: Nadumond Bussmann, *Lexikon der Sprachwissenschaft*, Stuttgart: Kröner

Калођера 1981: Damir Kalogjera, *O jeziku i spolu*, Delo XXVII, br. 4, 37-52.

Нешчименко 2004: Нешчименко Г. П. О некоторых тенденциях в развитии современного славянского словообразования. // Проблемы теории і історії славянскага словаўтварэння. –Мінск. – С. 85-97.

Пројкова 2004: Мария Пројкова, „Жените на ‘мъжка’ територия”, у: Тенденции и процеси в българския език, Шумен: Универзитетско издателство „Епископ Константин Преславски”.

Пуш 1984: Luise E. Pusch, *Das Deutsche als Männersprache*, Frankfurt am Mein: Suhrkamp

Ђорић 1982: Божо Ђорић, *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет

Ђорић 1979: *Творба назива за женска бића у јужнословенским језицима*, Књижевни језик 3, Сарајево 1979, стр. 31-41.

Ђорић 1990: Božo Ćorić, *Sociolingvistički status naziva za osobe ženskog pola u srpskohrvatskom jeziku*, Fluminensia, god. I, broj 2/1989; godina II, br. 1-2/1990, Rijeka 1990, str. 103-108.

Božo ĆORIĆ

GENERIC AND MARKED FORM OF TERMS FOR VOCATIONS,
PROFESSIONS AND TITLES FOR FEMALE GENDER

Summary

It is difficult to be objective in treatises of this kind. Males rarely take part in them, and when they, nevertheless, do – they are mainly for the *staus quo*. Female part of the population is slightly polarised: presently, majority of women does not think that they are discriminated in the language because two forms are used for them – generic and marked ones, whereas a smaller group of women request such a policy which would, to the highest extent possible, provide for a symmetric use of terms for men and terms for women (femininums). For further treatise on this topic, the following issues seem to be of key importance:

1. Is the linguistic system disturbed by a sudden ousting of generic form of terms for persons?

2. Why does the use of generic form represent a discrimination when it is clear that it is common for both genders? (Isn't it only because it is of masculine gender in terms of grammar?)

3. If *mentorica/mentorka* formally and semantically depends on the term *mentor*, isn't it even a higher level of dependence (even discrimination) than the use of the ambivalent form?